

УДК 130.22:378.011.3-057.875

Ж. В. ДАВИДОВА

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проаналізовано поняття «цінності». «ціннісні орієнтації», «духовні цінності» та на цій основі розкрито сутність поняття «духовно-ціннісні орієнтації». Визначено ті духовно-ціннісні орієнтації, які необхідно прищеплювати в процесі навчання; виділено головні компоненти в структурі духовно-ціннісних орієнтацій та критерії їх сформованості.

Ключові слова: *духовно-ціннісні орієнтації, процес навчання, критерії.*

Проанализированы понятия «ценности», «ценностные ориентации», «духовные ценности» и на этой основе раскрыта суть понятия «духовно-ценностные ориентации». Определены те духовно-ценностные ориентации, которые необходимо прививать в процессе обучения; выделены основные компоненты в структуре духовно-ценностных ориентаций и критерии их сформированности.

Ключевые слова: *духовно-ценностные ориентации, процесс обучения, критерии.*

The concepts «values», «value orientations», «spiritual values» are analyzed in the article? And on this basis the essence of the «spiritual-value orientations» concept is discovered. Those spiritual-value orientations that should be cultivated within the educational process are identified; the main components in the structure of spiritual-value orientations and criteria of their formation are picked out.

Key words: *spiritual-valued orientations, teaching process, criteria.*

Значні зміни в економічному, політичному та соціокультурному житті України зумовили перегляд існуючої системи освіти. Держава, яка має на меті самоутвердитися серед інших світових спільнот, а також розвивати власну культуру, науку й економіку, потребує високоосвічених спеціалістів, які вміють вести діалог із представниками різних країн та народів. Для цього вони повинні мати розвинене мислення та стійкий світогляд, що ґрунтується на власних усвідомлених цінностях.

Для молодих людей усвідомлені ціннісні орієнтації мають особливе значення, оскільки вони є тим підґрунтям, на якому відбувається адаптація молоді до соціального середовища. Зміни, притаманні сучасному суспільству, потребують духовно розвиненої особистості з гнучким мисленням, здатної сформувати власну думку і спроектувати свою діяльність відповідно до індивідуальних духовно-ціннісних орієнтацій.

Проблемі формування духовності, гуманістичної спрямованості особистості присвячено праці класиків педагогіки В. Зеньковського, В. Сухомлинського, К. Ушинського [9, 15, 10], а також сучасних науковців Ш. Амонашвілі, І. Беха, М. Нікандрова, Н. Ткачової [11, 6, 12, 13].

Мета статті — проаналізувати поняття «духовно-ціннісні орієнтації» та на цій основі виділити й обґрунтувати критерії сформованості компонентів духовно-ціннісних орієнтацій.

Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій є предметом вивчення багатьох соціальних наук. Розрізняють філософський, соціологічний, психологічний і культурологічний підходи до аналізу цього питання. У *табл. 1* наведені основні загальні визначення цих понять.

На основі аналізу літератури ціннісні орієнтації можна охарактеризувати як динамічне утворення, складник індивідуальної мотиваційно-діяльної сфери особистості, що реалізується в (не)прийнятті певних цінностей.

У широкому розумінні слова цінності поділяються на матеріальні й духовні. Таке розмежування ґрунтується на найбільш загально визнаній концепції, згідно з якою людина є співвідношенням зовнішнього й внутрішнього.

Для філософських, психологічних та педагогічних досліджень сучасності «духовність» понині не стала повноправною категорією. Водночас відбувається активний пошук відповіді на питання щодо сутності як поняття, так й інших категорій духовності: «дух», «душа».

І. Бех характеризує духовність як утілення в світоглядних орієнтаціях людини очікувань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, що визначає спрямованість особистісних потреб, бажань і визначає установку на відповідний життєвий вибір. Це розуміння людиною гуманістичного змісту мети життєдіяльності [6].

В історії філософії термін «душа» (грецьк. *psyche*, лат. — *anima*) використовується іноді як синонім психіки й виражає погляди на психіку й внутрішній світ людини, що ототожнюється з особливою нематеріальною субстанцією. Поняття «душа» походить з анімістичних вірувань. Платон ототожнював душу з вічною ідеєю, розвиваючи вчення про світову душу як один з універсальних принципів буття; Арістотель розумів під душею активне доцільне начало живого тіла, невіддільне від нього; у Гегеля душа — це нижчий, чуттєвий прояв духу стосовно матерії (душа, що відчуває, і душа, що діє); в дуалістичних ученнях (Декарт, Спенсер, Вундт, Джемс) — начало, що існує поряд з тілом. У новоєвропейській філософії термін «душа» застосовується найчастіше для позначення внутрішнього світу людини, її самосвідомості [1].

У християнській релігії означене поняття використовується для позначення як духовної складової особистості, так і способу прояву життя в людині. Душа не протиставляється матеріальному складникові, але вона позначає людину як ціле, як унікальну живу іпостась. Душа не просто живе в тілі, але виражає себе через тіло; вона є не причиною життя, але радше її

носієм [7]. У педагогічній антропології К. Ушинського образ душі розкривається в контексті християнського вчення. Він розглядав душу як змістовний, багатовимірний, складно організований феномен. Це цілісна, неподільна, наділена активною творчою силою сутність.

У філософсько-релігійному розумінні складниками духовної сфери особистості є розум, воля й почуття (Аристотель, Платон, Спіноза, Декарт, І. Кант, блж. Августин). У межах психологічної науки духовність визначається як особливий стан психіки й дозволяє виділити в ній емоційний, когнітивний і поведінковий компоненти. До вищої духовної категорії особистості також належать совість, згідно з якою (або в протиріччі) діють її основні складники.

Німецький філософ А. Гелен, який приділив увагу дії як факторові єдності душі й тіла, вважав, що «всі духовні вчинки людини стають зрозумілими і видимими, зважаючи на цю здатність до дії» [8, с.177]. «Під дією необхідно розуміти зміну дійсності, що передбачається та планується» [8, с. 160]. Духовність людини розкривається в її діяльності або діях. Діяльнісна природа духовності реалізується за допомогою її вольового компонента.

В. Зеньковський відзначав, що розвиток цілісної особистості можливий лише за умов, якщо розвиток волі не є вищим завданням, тому що воля — це лише інструмент здійснення ідеалу, який існує в душі [9]. Основою цілісного виховання душі він вважає так званий педагогічний емоціоналізм, тобто розвиток усієї емоційної сфери особистості.

Отже, діяльність людини є проявом вольового акту, зумовленого його когнітивною й емоційною складовими (Рис. 1). Якісний й змістовний аспекти діяльності людини залежать від тих духовно-ціннісних орієнтацій, на які спирається особистість у процесі цієї діяльності.

Виховання душі — основна проблема в педагогіці К.Ушинського. «Нероздільність» душі, її атрибутів (розум, почуття, воля, совість), що перебувають у постійному діалозі, діалектичній суперечці, є умовою розвитку й збагачення душі. Підкреслюючи єдність і неподільність душі, К. Ушинський указує на її структурність, процесуальність, гнучкість, креативність як здатність до трансформацій, реконструювання й відродження [10]. Цілісність навчання, тобто розвиток не тільки інтелектуальної, а усієї духовної сфери людини, є провідним принципом педагогіки В. Зеньковського. Духовність є тим підґрунтям, на якому будується гуманно-особистісний

РОЗУМ

ПОЧУТТЯ

Рис 1. Структура діяльнісної природи духовності

підхід у педагогіці. Ш. Амонашвілі стверджує, що «...якості знань, цінність ідей, думок і діяльність людини, що виникають на базі знань, визначаються не тільки істинністю самих знань, але їх духовною насиченістю, особистісним ставленням людини до знань» [11 с.13].

Отже, духовність, на наш погляд, — інтегративна якість особистості, що характеризує її цілісний внутрішній світ як сукупність розумової, емоційної й вольової сфери, які реалізуються в діяльності людини на основі її ціннісних відносин.

Які ж саме цінності необхідно прищеплювати в процесі освіти? М. Нікандров вважає правильнішою орієнтацію на деякі найзначущі цінності, які і являють собою узагальнені цілі виховання [12]. Н. Ткачова виділяє п'ять груп у системі освітніх цінностей: базові (фундаментальні, цінності, що наближені до загальнолюдських), національні (цінності національної культури), сімейні (цінності родинного життя), громадянські (цінності демократичного суспільства), особисті цінності (особистісні, персональні цінності) [13]. Перша група відображає глобальні цінності-цілі, домінуючі в суспільстві усталені пріоритети, загальні ідеали людства. У свою чергу вони суттєво впливають на виявлення національних, громадських і сімейних цінностей. Остання група цінностей, з одного боку, постає результатом трансляції перших чотирьох груп цінностей на рівень окремої особистості.

На наш погляд, важливо виокремити, з певною часткою умовності, базові цінності, складовими яких тією чи іншою мірою є інші. Як було зазначено вище, духовність містить у собі пізнавальне, моральне й естетичне начала. Їм у свою чергу відповідають духовні цінності, які належать до розряду вищих — істина, добро й краса. Ми вважаємо, що використання означеної тріади як основи інтеграції духовних цінностей є продуктивним, тому що загальна культура особистості здебільшого ґрунтується на трьох видах культури — інтелектуальній, естетичній й етичній.

Звернемося до сутності цих категорій. Істина, Краса й Добро — це цінності, що відповідають трьом видам властивостей душі: розумовим, емоційним і вольовим. Інакше кажучи, коли суб'єкт сприймає будь-який елемент об'єкта як цінність, він оцінює його з позиції істини, краси й добра, застосовуючи свої розумові, емоційні або вольові здібності.

Істина розглядається як універсалія культури об'єктного — суб'єкт-об'єктного ряду, змістом якої є оцінна характеристика знання в контексті його співвідношення з предметною сферою, з одного боку, і зі сферою процесуального мислення — з іншого. У філософії «добро» здебільшого розглядається поряд з іншою морально-етичною категорією «зло». Вони визначаються як категорії етики й поняття моральної свідомості, що в гранично узагальненій формі відбивають розмежування морального й аморального, належного й негожого в мотивації діяльності й вчинках, моральних якостях й відносинах людини, соціальних явищах. Краса — це універсалія культури суб'єкт-об'єктного ряду, що фіксує зміст і семантико-гештальтну основу сенсорно-сприйнятої досконалості [1].

Таблиця 1

Загальні визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації».

Галузь науки	Цінності	Ціннісні орієнтації
філософія	людське, соціальне й культурне значення певних об'єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, смислової основи, Абсолюту [1].	елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, що сформовані та закріплені життєвим досвідом індивіда в процесі соціалізації й соціальної адаптації, що відокремлюють значуще від незначущого через (не)прийняття особистістю певних цінностей, котрі усвідомлюються як рамка граничних смислів та основних цілей життя, а також визначають прийнятні засоби їхньої реалізації [1].
психологія	деякий об'єкт (зокрема й ідеальний), який має життєво важливу значущість для суб'єкта (індивіда, групи, верстви, етносу) [2].	важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що виражає (представляє) переваги й прагнення особистості або групи відносно тих або інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця та ін.) [2].
соціологія	особливе суспільне ставлення, завдяки якому потреби й інтереси людини або соціальної групи переносяться на світ речей, предметів, духовних явищ, додаючи їм певних соціальних якостей, не пов'язаних безпосередньо з утилітарним призначенням цих речей, предметів, духовних явищ [3, с. 119].	соціальні цінності, що поділяє особистість, які є цілями життя й головними засобами досягнення цих цілей і в силу цього набувають функції найважливіших регуляторів соціальної поведінки особистості, вони є продуктом соціалізації індивіда, тобто засвоєння суспільно-політичних, моральних, естетичних ідеалів та неперушних нормативних вимог, що висуваються до них як до членів даних соціальних спільнот [4].
культурологія	компоненти людської культури поряд із нормами та ідеалами; їх існування вкорінене в екзистенціальній активності суб'єкта, культурній творчості, в його діалозі з іншими людьми, що зорієнтований не тільки на галузь істотного, але й на значуще, нормативно-належне [5].	комплекс духовних детермінант діяльності людей або окремої людини, а також відповідних їм соціально-психологічних утворень, які інтерпретуються в позитивному ракурсі їхніх значень. Такими детермінантами можуть бути уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, а також настанови, стереотипи, переживання людей [5].

Багато дослідників вищих цінностей вважають, що серед них не може бути ієрархії, що вони рівнозначні [14]. Основою єдності цих категорій є ті критерії, які визначають їх зміст — істина завжди красива й добра, добро завжди істинне й красиве, а краса щира й добра.

Духовність співпричетна моральності й моралі. Моральність — «ґрунт, на якому виростає духовність» (М. Каган), «серцевина духовності» (О. Какурін). На думку В. Сухомлинського, розвиток духовності відбувається через засвоєння моральних, інтелектуальних й естетичних потреб у процесі активної діяльності людини.

Моральною свідомістю людини, що виражається в оцінці власних і чужих учинків, є совість. У соціальній психології совість визначається як здатність особистості здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання й оцінювати свої вчинки [15]. Совість виявляється як у раціональному усвідомленні морального значення чинених дій, так й у емоційних переживаннях. В. О. Сухомлинський вважав, що совість як почуття моральної відповідальності виховується й виражається, розкривається й формується тільки в діяльності, поведінці, в обстановці, при якій моральна істина стає особистою точкою зору, лінією поведінки [16]. Совість виявляється (і разом з тим і виховується) тоді, коли поведінку людини ніхто не перевіряє, не контролює. Совість полягає в тому, що людина перевіряє себе, контролює себе.

Таким чином, духовно-ціннісні орієнтації — це ті, які є життєво значущими для особистості й визначають спрямованість світогляду. Вони є вектором напрями діяльності людини — самовиховання, самоосвіти, саморозвитку, а також поведінки людей у ставленні один до одного й до суспільства на основі вищих цінностей (Істина, Добро, Краса) та в узгодженні із совістю (Рис. 2).

Формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді, що мають стати напрямками їхньої подальшої поведінки, значною мірою зумовлене віковими психологічними особливостями учнів, з одного боку, та впливом соціального середовища у процесі навчання — з іншого. Завданням педагогіки в цьому сенсі є створення умов для самопізнання, самовизначення, самовиховання, самореалізації особистості, а також відповідних соціальних умов як основи актуалізації духовно-ціннісних орієнтацій. Велике значення має зміст духовно-ціннісних орієнтацій, яким учні користуватимуть у власній професійній діяльності та повсякденному житті.

Традиційне формування духовно-морального вигляду людини впродовж багатьох віків ґрунтувалося на релігійній культурі, зокрема на християнській. Християнська моральність ґрунтується на самоцінності особистості (особистість — «образ Божий» у людині) і нерозривному зв'язку добра, істини й краси. При цьому означені цінності набувають свого втілення не в безособових формальних правилах, а в самій особистості Ісуса Христа. Основою християнської віри є не страх й зовнішній борг, а любов, спрямована до Христа й до кожної людини як носія образу Божого. У християнстві моральні норми звернені не до зовнішніх справ і не до зовнішніх проявів віри, а до внутрішньої мотивації, до «внутрішньої людини» [17].

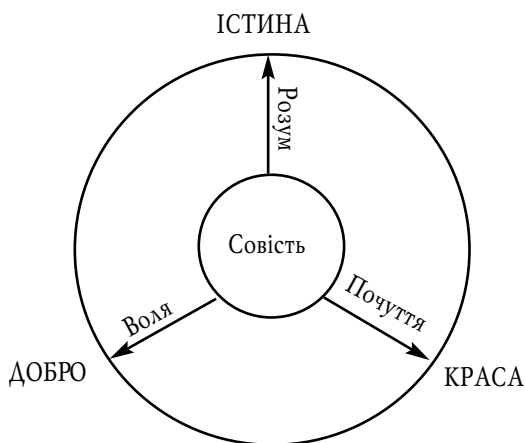

Рис. 2. Структура духовно-ціннісної сфери особистості

Базові духовно-ціннісні ідеали закладені як у образі Ісуса Христа, так і в десятих заповідях і Нагірній проповіді. Саме в них містяться основні чесноти як духовно-моральна основа особистості — це благочестя, безкорисливість, працьовитість, щирість, лагідність, терпимість, патріотизм, любов до ближнього, поважне ставлення до батьків, милосердя, справедливість тощо.

Зміст духовних цінностей також ґрунтується на культурно-історичному розвитку суспільства. Він не пов'язаний безпосередньо з конкретним історичним періодом розвитку суспільства або конкретною етнічною традицією, але, наповнюючись у кожній соціокультурній традиції власним конкретним змістом, відтворюється проте в будь-якому типі культури як цінність. Духовна культура являє собою, з одного боку, сукупність результатів духовної діяльності, а з іншого — і саму духовну діяльність. Артефакти духовної культури існують у різноманітних формах. Це звичаї, норми й зразки поведінки людини, що склалися в конкретно-історичних соціальних умовах. Це також моральні, естетичні, релігійні або політичні ідеали й цінності, різні ідеї й наукові знання. Загальнолюдські цінності утворюють ціннісні орієнтації як пріоритети соціокультурного розвитку етносів або особистості, закріплені соціальною практикою або життєвим досвідом людини. Серед останніх виділяють ціннісні орієнтації на сім'ю, освіту, працю, суспільну діяльність, інші сфери самоствердження людини.

Духовне життя людини, де основну роль відіграють ті базові цінності, які є основою її існування, — найважливіша соціально-філософська проблема, що визначає взаємини між світом і людиною. Постаючи як критерії духовного й соціального розвитку людини, духовні цінності виражають зміст його існування й життєдіяльності.

Духовність диференційовано відбиває структурні системні зв'язки між «духовним світом людини» і навколишнім світом, між самими людьми. Для людини духовність стає фактором і формою самосвідомості, самоідентифікації, основою конститування людини як суб'єкта відносин і діяльності, як констатація якісної визначеності людини, її індивідуальної відмінності від усього іншого, а також від усього того, що є «не Я» [18]. Через всеосяжність духовність правомірно розглядається і як форма інтеріоризації в опануванні соціального досвіду, як детермінаційно-імперативний компонент людського буття, як імпульс, аналог і зміст творчої місії людини.

Отже, методологічною основою формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді стають загальнолюдські норми й цінності, представлені в різних аспектах:

- християнській етиці (в контексті морального православного вчення про людину, мету її життя й змісті відносин з іншими людьми, Богом, світом);
- культурно-історичному (у контексті історично сформованих культурних цінностей);
- соціально-філософському (на основі встановлених норм громадського життя, що ґрунтуються на проблемності соціального буття).

Аналіз літератури засвідчив, що найчастіше в структурі ціннісних орієнтацій виділяють 3 компоненти: когнітивний, емотивний та поведінковий (М. Бобнева, А. Здравомислов, Н. Лапіна, А. Ручка, І. Мартинюк, Н. Наумова, В. Ольшанський). На нашу думку, ці компоненти також можна використовувати для розкриття структури духовно-ціннісних орієнтацій, тому що вони відповідають основним складникам духовної сфери особистості (розум — когнітивний компонент, почуття — емотивний компонент, воля — поведінковий компонент). Однак ми вважаємо, що в цій структурі також можна виділити аксіологічний компонент, який пов'язаний із совістю та відображається в здатності людини самостійно оцінювати власні вчинки та вчинки інших людей, певні суспільні явища, формулювати правильні висновки.

Для того, щоб визначити рівні сформованості духовно-ціннісних орієнтацій студентів, необхідно виділити основні критерії оцінювання цих рівнів. Вітчизняні дослідники Л. Аза, Н. Бегека, В. Казачков [19] та російська дослідниця А. Сівцева [20] виокремлюють три рівні сформованості ціннісних орієнтацій. Ґрунтуючись на їх дослідженнях, визначимо основні критерії сформованості духовно-ціннісних орієнтацій на кожному рівні. Результати наведені в табл. 2.

Висновок — аналіз поняття «духовно-ціннісні орієнтації» дозволив нам розкрити його структуру, виділити основні компоненти (когнітивний, емотивний, поведінковий, аксіологічний), критерії та рівні сформованості.

Перспективою подальших досліджень є аналіз наявних педагогічних умов, які впливають на формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді, виявлення протиріч, та розробка педагогічних умов, призначених для зменшення дії виявлених протиріч.

Таблиця 2.

Інтегративна структура сформованості духовно-ціннісних орієнтацій

Рівень компоненти	НИЗЬКИЙ	СЕРЕДНІЙ	ВИСОКИЙ
КОГНІТИВНИЙ	поверхові безсистемні уявлення про духовно-ціннісні орієнтації	теоретичні знання та уявлення про духовно-ціннісні орієнтації, але не повністю усвідомлені	упевненість у значущості духовно-ціннісних орієнтацій; знання систематизовані та глибокі
ЕМОТИВНИЙ	недостатньо сформований світогляд, життєва спрямованість є аморфною імпульсною; психоемоційне превалює над розумним	світосприйняття на рівні «здорового глузду»; життєва спрямованість постає як конформістська, споживацька	стійкий світогляд зорієнтований на вищі цінності; уміння контролювати свої емоції
ПОВЕДІНКОВИЙ	виражена тенденція до негативної антигромадської поведінки	поведінка основана на доступних матеріально-побутових цінностях	стійкі уміння користуватися знаннями в особистій поведінці; поведінка має соціально-позитивну спрямованість.
АКСІОЛОГІЧНИЙ	невміння усвідомити діалектику суспільного й особистого, колективного й індивідуального; ціннісні орієнтації ґрунтуються на стереотипах та забобонах	міркування дрібного життєвого практицизму; уміння відрізнити думку від факта; ситуативні ціннісні орієнтації (орієнтація на більшість, мінливий настрій)	уміння оцінити вчинки людей та суспільні явища

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Новейший философский словарь / глав. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М. : Минск, 2001. — 1199 с.*
2. *Словарь практического психолога. — Минск, 1997. — 373 с.*
3. *Социологический справочник / под общ. ред. В. И. Воловича. — Киев : Изд-во полит. л-ры Украины, 1990. — 119 с.*
4. *Краткий словарь по социологии. — М. : Изд-во полит. л-ры Украины, 1989.*
5. *Культурология. XX век : словарь. — СПб, 1997. — 630 с.*
6. *Бех И. М. Духовні цінності в розвитку особистості / И. М. Бех // Педагогіка й психологія. — 1997. — № 1. — С. 123.*

7. Митрополит Иерофей (Влахос) Православная психотерапия. Святоотеческий курс врачевания души / Митрополит Иерофей (Влахос). — Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 2004.
8. Гелен А. О систематике антропологи / А. Гелен // Проблема человека в западной философии. — М. : Прогресс, 1988.
9. Зеньковский В. В. Педагогика / В. В. Зеньковский. Фонд «Христианская жизнь». — Клин, 2004. — 224 с.
10. Ушинский К. Д. Собр. соч. / К. Д. Ушинский. Т. 10. — М.-Л. : Изд-во АПН, 1950.
11. Амонашвілі Ш. О. Школа життя : пер. з рос. / Ш. О. Амонашвілі. — Хмельницький : Подільський культурно-просвітительський центр ім. М. К. Реріха, 2002. — 172 с.
12. Никандров Н. Д. Ценности как основа целей воспитания / Н. Д. Никандров // Педагогика. — 1998. — № 3. — С. 10.
13. Ткачова Н. І. Формування особистості учня у навчально-виховному процесі / Н. І. Ткачова. — Х. : Вид. група «Основа»: «Триада+», 2007. — 208 с. — (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 11 (59))
14. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. — К. : Генеза, 1996.
15. Социальная психология : словарь / под ред. М. Ю. Кондратьева // Психологический лексикон. Энцикл. словарь в шести томах / ред.-сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского. — М. : ПЕР СЭ, 2006. — 176 с.
16. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека / В. А. Сухомлинский. — Киев : Изд-во «Радянська школа», 1975. — 235 с.
17. Культурология : учеб. пособ. / сост. и отв. ред. А. А. Раудгин. — М. : Центр, 2001. — 304 с.
18. Бабулин В. С. Социально-философская антропология. Общие начала в социально-философской антропологии / В. С. Бабулин. — М. : Онега, 1994. — С. 90–92.
19. Аза Л. А. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Л. А. Аза и др. — К., 1990.
20. Сивцева А. А. Выявление критериев сформированности ценностных ориентаций студентов младших курсов неязыковых вузов / А. А. Сивцева // Современные проблемы науки и образования. — 2007. — №3 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.science-education.ru/download/2007/03/2007_03_14.pdf

Надійшла до редколегії 25.08.2009 р.

УДК 37.013.42

Ю. О. ЛИСЕНКО

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОГРАМА ПРОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ ЯК ПРЕДСТАВНИКІВ МОЛОДІЖНОЇ СУБКУЛЬТУРИ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ЕСТРАДНОЇ МУЗИКИ

Розкривається зміст соціально-педагогічної програми, зокрема напрями й етапи діяльності, спрямовані на підвищення музичної компетентності соціальних педагогів, зміцнення